

А.В. Пекарська, В.В. Павлова

ПРОЦЕСІЙНИЙ ХРЕСТ ІЗ КИЇВСЬКОГО ДИТИНЦЯ

Уперше детально досліджено унікальну київську знахідку — процесійний хрест, а також срібний медальйон із зображенням святого Феодора, який був окрасою його перехрестя. Останній, що вважався майже століття втраченим, нещодавно був виявлений в одному з музеїв Вашингтона.

Здобутий Вікентієм Хвойкою та зосереджений у Національному музеї історії України матеріал настільки цінний, різноманітний та цікавий, що навіть його сучасники зазначали, що для вивчення всього потрібно чимало праці й часу багатьох осіб¹. Підтвердженням цього були доповіді на двох конференціях, присвячених ювілеям В. Хвойки і Національного музею історії України (НМІУ), де було введено до наукового обігу та по-новому атрибутовано низку предметів, пов'язаних з розкопками дослідника².

Стаття також присвячена одній важливій знахідці, яка належить В. Хвойці. Серед археологічного матеріалу, відкритого дослідником під час розкопок у Києві в 1908 р. на садибі лікаря М. Петровського (вул. Володимирська, 2), особливий інтерес становив великий, кований із заліза й обтягнутий посрібленими бронзовими пластинами хрест із оздобленнями. Його знайшли у братському похованні початку XIII ст. біля Десятинної церкви. Автор знахідки зазначав: «... боясь, чтобы почитаемая святыня не попала в руки неверных, последние защитники Киева положили его на дно могилы и прикрыли телами»³.

Із результатами успішних розкопок В. Хвойки ознайомилися відомі вчені того часу, археологи й мистецтвознавці, серед яких був і Н.П. Кондаков. За його визначенням, хрест належав до грецької роботи X—XI ст.⁴. Унікальна знахідка спочатку надійшла до приватної колекції Богдана Ханенка, за фінансової підтримки якого проводилися зазначені розкопки⁵. З архівних документів відомо, що Б. Ханенко в 1909 р. планував виставити хрест з Десятинної церкви в міському музеї⁶. У 1911 р. під час візиту до Києва імператора Миколи II хрест уже знаходився в експозиції Київського художньо-промислового й наукового музею, хоча ще не був його власністю. Під час ознайомлення імператора з археологічною колекцією музею у супроводі В. Хвойки, Б. Ханенка, О. Бобринського та М. Біляшевського, які давали свої пояснення, Микола II звернув особливу увагу на зазначений хрест⁷.

У 1915 р. хрест потрапив до Петрограда, де експонувався на виставці церковної старовини в музеї барона О. Штіглиця. Матеріал виставки походив переважно з ризниць соборів та храмів Петрограда (Казанського, Петропавлівського, Олександроневської лаври, імператорського Зимового палацу). Особливий інтерес становили речі високої художньої цінності, які надійшли з приватних зібрань відомих тогочасних колекціонерів — графа Бобринського, Маковського, Мусіа-Пушкіна, Балашова, Шереметьєва, Богдана та Варвари Ханенків. Останні надали для виставки 29 предметів своєї колекції, серед яких був і великий хрест з Києва, що розміщувався в розділі експозиції, присвяченому християнству Київської Русі. Стан збереженості хреста, як зазначено в каталозі виставки, був незадовільним, і єдиний медальйон, що зберігся на перехресті, ледве тримався на ньому⁸. Поверхня медальйона була вкрита товстим прошарком оксиду, через який ледве проглядалося зображення⁹.

Конкретні обставини та рік надходження хреста до колекції Київського художньо-промислового й наукового музею ¹⁰ невідомі, але до інвентарної музейної книги його записали лише в листопаді 1923 р. ¹¹. Незважаючи на унікальність, історичне та мистецьке значення, хрест не став предметом спеціального дослідження. Його лише згадували чи подавали ілюстрації в окремих працях ¹². За тривалий час забуття деякі деталі оздоблення хреста зникли, зокрема й срібний медальйон із зображенням святого, відомий лише з короткого каталогу виставки 1915 р.

Через 70 років перебування в музейній колекції хрест було відреставровано ¹³ (рис. 1). Християнські старожитності, пов'язані з Десятинною церквою, зокрема й хрест, увійшли до каталогу предметів культового призначення ювілейного збірника НМГУ, присвяченого 1000-річчю освячення першого кам'яного храму Київської Русі ¹⁴. Зважаючи на центральне розташування на хресті втраченого медальйона із зображенням святого Феодора, було висловлено думку про належність його Федорівському монастирю, збудованому в Києві сином Володимира Мономаха у XII ст. ¹⁵. Цим, практично, вичерпується історіографія процесійного хреста з Києва. Спробуємо детальніше проаналізувати цей надзвичайно рідкісний твір середньовічного мистецтва.

За формою хрест чотириконечний, двобічний, здійснений на стрижні і має стрункі пропорції (розмір 62,0 × 40,0 см; довжина стрижня — 10 см) ¹⁶. Його рамена від перехрестя повільно розширюються й завершуються на кожному з кутів мініатюрними дисками. Уздовж рамен спочатку проходила низка вставок із дорогоцінного каміння й різнокольорової емалі, від яких лише на верхньому з рамен збереглися контури гнізд круглої форми. Перехрестя й рамена з обох боків прикрашали медальйони, центральні з яких були оточені накладними декоративними пластинками. Одні з них мали трикутну форму, інші були зроблені у вигляді шестипелюсткових розеток. На момент знахідки від усіх оригінальних оздоблень збереглися окремі декоративні пластинки та один медальйон на перехресті з погрудним рельєфним зображенням святого Феодора.

Подібні за розміром та формою хрести, оздоблені з обох боків медальйонами, відомі в Київській Русі з X ст. Найбільш поширеною візантійською іконографічною темою на лицьовому боці подібних хрестів, як і на інших літургійних виробках, був Деїсус. Зображення Христа зазвичай розміщувалося в центрі та було оточене медальйонами із зображеннями Богоматері й Іоанна Хрестителя (горизонтально), а також архангелів Михаїла і Гавриїла (вертикально).

Зважаючи на те, що київський хрест, як свідчили сліди оздоблень на ньому, первісно мав 10 медальйонів, можна припустити, що його лицьову сторону прикрашала композиція з Деїсусом, а зворотну — вибрані святі воїни із зображенням святого Феодора в центральній медальйоні. Цей зниклий з хреста медальйон не

Рис. 1. Деталі процесійного хреста під час реставрації. 1993—1995 рр.

Рис. 2. Срібний медальйон святого Феодора Стратилата на бронзовій основі (лицьова й зворотна сторони). Колекція Дамбартон Оакс, Вашингтон

було виявлено навіть під час інвентаризації всієї археологічної колекції НМІУ, що відбувалася наприкінці 1970-х років. Як правило, втрачені предмети ніколи не повертаються, але іноді досліднику вдається знайти, відтворити й об'єднати зниклі частини стародавніх речей. Саме так сталося і з хрестом, про який ідеться.

Уже понад 40 років у колекції Дамбартон Оакс у Вашингтоні зберігається срібний карбований медальйон, аналізу якого не було приділено належної уваги¹⁷. На медальйоні — рельєфне поясне фронтальне зображення святого в мантиї, декорованій прямокутною із завитками лінією на грудях. Верхні кути мантиї скріплені фібулою на правому плечі. Складки одягу передані плавно та елегантно. У правій руці святий тримає перед собою чотириконечний хрест. Високе й хвилясте волосся у вигляді тонких завитків та довга й вузька борода витончено розроблені та добре контрастують із гладко відшліфованим німбом навколо його голови. З обох боків німба грецькими літерами чітко вигравіровано ім'я зображеного — святий Феодор. Медальйон оточений меандровим орнаментом. Стиль виконання виробу характеризується досконалим малюнком та вишуканими пропорціями, які свідчать про роботу досвідченого майстра-карбувальника (рис. 2). Окресу публікував американський дослідник Марвін Росс без зазначення місця знахідки як медальйон константинопольської роботи X ст.¹⁸

Аналіз медальйона свідчить, що виріб виготовлено з дуже тонкого листового срібла — це пластинка круглої форми без вушка для підвішування. Він знаходився на бронзовій основі також круглої форми, але дещо більшого діаметра. Зазначені особливості свідчили, що пластинка-медальйон не могла бути самостійною прикрасою особистого убору, а слугувала накладним оздобленням якогось бронзового предмета. Завдяки архівним матеріалам, пов'язаним із надходженням цього експоната до музею Дамбартон Оакс, вдалося з'ясувати, що раніше він входив до приватного зібрання київського колекціонера Бориса Кас'яновича Жука.

Подальші події простежено за документами музейного архіву: у 1943 р. професор Б.К. Жук емігрував до Австрії, потім до Німеччини. Свою археологічну колекцію він запропонував одному з найвідоміших в Америці музеїв візантійського мистецтва Дамбартон Оакс у Вашингтоні¹⁹. В одному зі своїх листів до директора музею проф. Б.К. Жук пропонував придбати деякі речі з його колекції, серед яких і срібний медальйон з карбованим зображенням святого Феодора на бронзовій, ледь увігнутій пластинці. Медальйон, як зазначив колекціонер, був знайдений у Києві, поблизу Десятинної церкви²⁰. Отже, зображення на медальйоні, його бронзова основа, розміри та місце знахідки цілком збігаються з ознаками медальйона, що зник свого часу із зазначеного процесійного хреста. Відокремившись від хреста, медальйон опинився у приватній колекції і згодом зовсім «втрапив зв'язок» з предметом, якому належав. Обставини, за яких медальйон потрапив з музейної колекції до приватної, встановити важко, можна лише висловити певні припущення.

Захоплення професора Б.К. Жука старовиною мало своє підґрунтя. За фахом археолог, він добре розумів історичну цінність стародавніх речей і протягом життя збирав власну колекцію. Добре знайомий з Б. и В. Ханенками, О. Бобринським та іншими відомими колекціонерами свого часу, Б.К. Жук у 1902 р. брав участь у роботі XII Археологічного з'їзду в Харкові²¹, окремі речі з його приватної колекції експонувалися на Першій Південноросійській кустарній виставці, влаштованій у Києві в 1906 р.²² Свою колекцію писанок він подарував етнографічному відділу Київського художньо-промислового й наукового музею, де працював науковим консультантом-експертом. У 1921 р., коли за наказом влади проводилося грандіозне вилучення золотих і срібних речей з церков та музеїв «на допомогу голодуючим», загинуло безліч художніх історичних речей²³. Якщо золоті чи срібні вироби були частиною предмета, то їх знімали з нього. Так учинили, наприклад, із багатьма євангеліями: срібні оправки було знято, а самі євангелії, незалежно від їхньої історичної цінності, викинуто. Із загальної маси вилучених речей музейні експерти відокремлювали ті, що мали історичну або художню цінність. Напевно, саме за таких обставин срібний медальйон відокремив від залізного хреста, однак, зважаючи на історико-мистецьку цінність, медальйон потрапив не на переплавку, а до приватної колекції музейного консультанта-експерта.

Повернемося знову до публікації М. Росса. Серед аналогій до цього медальйона він подав константинопольський медальйон святого Феодора з Берлінського музею та кістяний триптих із зображенням Деїсуса зі святими з Музею Ватикану. Проте для прямого порівняння таких різних за матеріалом і характером оформлення виробів немає достатніх підстав. Так, медальйон київського процесійного хреста виготовлено з тонкої пластинки срібла у високому рельєфі технікою карбування, тоді як медальйон святого Феодора з Берлінського музею менший за діаметром (3,3 см) виконаний із бронзи технікою лиття і зображення святого на ньому повернуто ліворуч на $\frac{3}{4}$ ²⁴. На кістяній іконі-триптиху з Музею Ватикану святий Феодор зображений на повний зріст, як озброєний воїн, у панцирі зі списом та щитом²⁵.

Аналогіями до київського медальйона, швидше, можна вважати срібний медальйон візантійської ставротеки з колекції Ермітажу, на якому, ідентично до київського, карбовано погрудне зображення святого Феодора з хрестом²⁶, а також константинопольську стеатитову іконку кінця X — початку XI ст. з колекції Лувра в Парижі²⁷. Іконка розділена написом на дві частини: у верхній зображено престол Христа, по боках якого — архангели Михайл та Гавриїл, а в нижній зображено на повний зріст чотирьох відомих у Візантії святих воїнів — Димитрія, Феодора (Стратилата), Георгія та Прокопія. Зображення Феодора Стратилата, який тримає чотирьохкінечний хрест у правій руці, його зовнішність, хвилясте волосся, довга вузька борода, вбрання з озатними та м'якими складками дуже подібні до зображення цього святого на срібному медальйоні з київського хреста. Дати виготовлення обох речей також хронологічно збігаються. Святий Феодор Стратилат став відомим у X ст. після вшанування його візантійськими імператорами-воїнами, особливо Іоанном I Цимісієм (969—976), який збудував на честь святого церкву в Константинополі. Феодор став одним із найпопулярніших святих захисників Візантії. Як правило, святого Феодора Стратилата зображували з кучерявим волоссям та звуженою бородою на багатьох іконах як самостійно, так і з іншими святими воїнами, найчастіше з Георгієм, Димитрієм та Феодором Тироном.

Отже, за формою та стилевими ознаками київський хрест подібний до візантійських процесійних хрестів X ст. Гострі кути його рамен завершуються пелюстковими розетками. Дуже подібним до цієї форми і ознак є срібний процесійний хрест візантійської роботи X ст. з Адріанополя, який зберігається в музеї Бенакі в Атенах (Греція)²⁸. На раменах київського хреста навколо центрального медальйона були накладні оздоблення. Аналогічні окраси рамен, але в техніці гравіювання, відомі на процесійних хрестах константинопольської роботи X ст. Серед них — хрести святого Петра (розмір 70,0 × 44,0 см) із музею Канелопулос (Kanellopoulous Museum) в Афінах²⁹ та святої Анастасії (розмір 62,5 × 40,3 см) із музею Ашмоліан (Ashmolean Museum) в Оксфорді³⁰. Ті самі прийоми оздоблення — декоровані накладки та медальйони на раменах, завершення їхніх кутів додатковими елементами у вигляді кульок або дисків, трапляються на дорогих візантійських процесійних хрестах, оздоблених золотом, сріблом та чорно. До них належать хрести

Рис. 3. Процесійний хрест із медальйоном святого Феодора в перехресті (реконструкція). Візантія, кінець X ст.

середини XI ст. з Музею мистецтва в Клівленді, Метрополітен-музею у Нью-Йорку, а також з колекції Джорджа Ортіза в Женеві (Швейцарія)³¹. Техніка медальйонів київського хреста, принаймні одного, відомого нам, подібна до техніки медальйонів візантійського срібного хреста першої половини XI ст. із колекції Метрополітен-музею у Нью-Йорку та хреста XI—XII ст., знайденого в 1891 р. у Херсонесі, з колекції Ермітажу³². Вищезазначені хрести аналогічні київському не лише за декором, а й за технікою виготовлення самої речі та її деталей.

Такі процесійні хрести широко використовували у Візантії під час імператорських церемоній, військових компаній (як засаду перемоги імператорських військ), у літургійних процесіях, для благословення, як цілющу й

благодійну силу. Символізуючи перемогу Христа й нову державну релігію, такі процесійні хрести з'явилися на Русі в перших християнських храмах Києва. Їх зберігали за церковним вітварем, у спеціальних підставках, куди вставляли стрижнями нижнього рамена. Хрести виносили поряд з іконами на численні релігійні свята — Вербну неділю, Воздвиження хреста та ін., використовували в літургійних церемоніях, ритуальному благословенні і брали з собою у військові походи.

Отже, висловлена думка щодо належності цього хреста Федорівському монастирю в Києві навряд чи має підстави³³. По-перше, монастир заснував великий князь Мстислав Володимирович на честь святого Феодора Тирона³⁴, а на медальйоні зображений святий Феодор Стратилат. По-друге, цей монастир збудовано в 1129 р., а хрест виготовлено принаймні більш ніж на століття раніше. Аналогії щодо форми хреста, техніки виготовлення збереженого медальйона та грецького напису на ньому свідчать, що знайдений біля Десятинної церкви процесійний хрест з медальйонами, оздоблений свого часу посрібленими пластинами, дорогоцінним камінням та емаллю, належить до візантійської роботи кінця X ст. Навряд чи можна конкретніше з'ясувати місце його виробництва. Історично ж хрест пов'язаний із князем Києвом, його центральною й найдавнішою частиною, і складає єдине ціле з медальйоном, що потрапив наприкінці 1940-х років до колекції Дамбартон Оакс у Вашингтоні (рис. 3).

Імовірно, хрест належав до перших християнських трофеїв церкви Пресвятої Богородиці в Києві, більше відомої як Десятинна, які князь Володимир привіз із Корсуня («ікони і начиння церковне і хрести») ³⁵. Цим хрестом, напевно, разом із корсунськими священиками князь охрещував киян на Дніпрі влітку 988 р. Крім того, церкву було зведено на місці двору перших християн-варягів Феодора та Іоанна, роздертих у Києві в 983 р. У цьому простежуються певна символіка і зв'язок між постраждалими за віру мучениками і першим мурованим християнським храмом Київської Русі. На думку деяких дослідників, саме в Десятинній церкві, де християн-мучеників Феодора та Іоанна особливо шанували, було складено їхнє проложне житіє³⁶. Під час оборони князівської резиденції від монголів узимку 1240 р. цей хрест як символ захисту та наочне свідчення віри й перемоги над ворогом взяли в бій останні захисники Києва. Саме з ними хрест і поховали у братській могилі, а через сім століть його знайшов Вікентій Хвойка.

¹ *РА ИИМК РАН.* — Фонд 1. — Спр. 30. — 1908. — С. 69 (лист від 2 квітня 1900 р.).

² *Вікентій В'ячеславович Хвойка та його внесок у вітчизняну археологію (до 150-річчя від дня народження): Темат. збірник наук. праць.* — К., 2000; *Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи (матеріали ювіл. міжнар. наук.-практ. конф.).* — К., 1999.

³ *Хвойка В.В. Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторическое время.* — К., 1913. — С. 75—76.

⁴ *ИИАК. Прибавление к вып. 26.* — СПб., 1908. — С. 28—29.

⁵ *XIV Археологічний з'їзд, який висловив подяку В. Хвойці за значні й науково організовані розкопки 1907—1908 рр. на садибі М. Петровського, запропонував звернутися до уряду щодо придбання зазначеної садиби в державну власність для подальшого її дослідження.* Хоча В. Хвойка домогся згоди власника на продаж садиби державі, це не знайшло підтримки з боку уряду. Більше того, В. Хвойка був усунутий ІАК від продовження розкопок біля Десятинної церкви. Лише завдяки коштам Б.І. Ханенка він завершив роботу. Див. *Труды XIV Археологического съезда в Чернигове в 1908.* — М., 1911. — Т. III. — С. 68, 144; *Бахмат К.П. Вікентій В'ячеславович Хвойка // Археологія.* — 1964. — 17. — С. 188—198; *Грибанова Н.* «Втрачене» джерело про археологічні дослідження 1908—1914 рр. // *Церква Богородиці Десятинна в Києві.* — К., 1996. — С. 24—28; *Брайчевський М.Ю. В.В. Хвойка та Імператорська археологічна комісія // Археологія.* — 1989. — № 3. — С. 126—137.

⁶ *ІР ЦНБ.* — Ф. ХХХІ. — Ар. 2218: з листа Д. Щербаківського до М. Біляшевського: «...Хочется ему выставити крест Десятинной церкви. Хтїв зпочатку він его поставити в вікні, що проти входа в славянську кімнату, потім думав в правых дверях і добавити 2 панікадила великокнязівськи». Орфографія листа подається без змін.

⁷ *Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея за 1911 год.* — К., 1912. — С. 5—6.

⁸ *Эрнст С.* Церковная старина в Петрограде // *Старые Годы.* — 1915. — С. 3—15, рис. на с. 3 (зворот).

⁹ *Макаренко Н.* Виставка церковной старины в музее барона Штиглица // *Старые Годы.* — 1915. — С. 70—71. — Кат. № 443. — Рис. 2.

¹⁰ Паралельно вживалася назва «Київський міський музей», нині НМІУ.

¹¹ *Цей хрест*, а також подібний до нього з колекції Ханенків, були записані завідувачкою археологічного відділу В. Козловською до музейного каталогу під номерами 24719-24720 (НМІУ, Археол. відділ, інв. № в-4553/81).

¹² *Историко-Культурный Атлас по русской истории, составленный Н.Д. Полонской под редакцией проф. М.В. Довнар-Запольского.* — К., 1913. — Табл. ХХХІХ, № 9; *Болсуновский К.В. Slady Obrazdov Poganskich na Ziemiach Slowian.* — К., 1913. — Табл. 1; *Каргер М.* Древний Киев. — М.; Л., 1958. — Т. 1. — С. 505; *Миллер М.* Тасмниця Десятинної церкви // *Наша культура.* — Вінніпег, 1952. — Ч. 9 (174). — С. 24—26; *Національний музей історії України.* Фотоальбом. — К., 2001. — С. 37, 192, кат. № 70; *РА ИИМК РАН.* — Ф. 77 (архів Г.Ф. Корзухіної). — Спр. № 7: «Раскопки в Киеве и Киевской области»; *Курінний П.* Українська ікона княжого часу Х—ХІІІ ст. // *Записки НТШ. Релігія в житті українського народу.* — Мюнхен; Рим; Париж, 1966. — 181. — С. 83, № 12.

¹³ *Роботу провели:* у 1993—1995 рр. художник-реставратор вищої категорії А.І. Марченко; у 1996 р. доцент О.І. Мінжулін.

¹⁴ *Церква Богородиці Десятинна...* — С. 147, кат. № 2, інв. № в-4553/81.

¹⁵ *Білоусова В.* Культурні речі з колекції «Десятинна церква» НМІУ // *Церква Богородиці Десятинна...* — С. 75—76.

¹⁶ *Розміри* подано за даними В. Хвойки, зафіксованими щойно після знахідки. Нині розмір хреста становить 61,0 г 35,0 см.

¹⁷ *Byzantine Collection, Dumbarton Oaks, Washington D.C., inv. no. 49.8 (d — 4,9 см; діаметр основи — 5,7 см).*

¹⁸ *Ross Marvin C. Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection. Vol. 2. Jewelry, Enamels, and Art of the Migration Period.* — Washington, D.C., 1965. — P. 24—25, pl. XXIII, 20.

¹⁹ *Pekars'ka L.V. Treasures from Ancient Kiev in The Metropolitan Museum of Art and Dumbarton Oaks // Metropolitan Museum Journal.* — New York, 1997. — Vol. 32. — P. 65—75.

²⁰ *Archive of the Byzantine Collection, Dumbarton Oaks, Washington D.C., Letter of Prof. V. Zhuk to John S. Thacher, 1949; Пекарська Л.* Пам'ятки княжого Києва в західних колекціях // *Музей на рубежі епох...* — С. 64—65.

²¹ *Труды XII Археол. съезда в Харькове 1902 г. / Под ред. графини Уваровой.* — М., 1905. — Т. 3.

²² *ДАМК.* — Ф. 304. — Оп. 1. — Спр. 3.

²³ *Шугаєвський В.* Нищення в Україні національно-культурних цінностей // *Наша культура.* — Вінніпег, 1952. — Ч. 5. — С. 7—12; Ч. 6. — С. 25—30; *Цитович В.* Музей імені Ханенків ушановує своїх фундаторів // *АНТ.* — 2000. — № 4—6. — С. 75.

²⁴ *Yolbach W.F.* Mittelalterliche Bildwerke aus Italien und Byzanz. Staatliche Museen zu Berlin: Bildwerke des Kaiser Friedrich-Museums. — Berlin; Leipzig, 1930. — P. 149, № 9298, pl. 5.

²⁵ *Goldschmidt A., Weitzmann K.* Die byzantinischen Elfenbeinskulpturen des X—XIII. Jahrhunderts. — Berlin, 1934. — Vol. 2. — P. 34, № 32, a, b.

²⁶ *Банк А.В.* Византийские серебряные изделия XI—XII вв. в собрании Эрмитажа // ВВ. — 1958. — 14. — С. 234—242. — Рис. 1 (нижній ліворуч).

²⁷ *Kalavrezou-Maxeiner I.* Byzantine Icons in Steatite. — Wien, 1985. — Bd. 2. — Pl. 3, 4, № 3; *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843—1261* / Ed. H.C. Evans and W.D. Wixom // The Metropolitan Museum of Art. — New York, 1996. — P. 157, N 103.

²⁸ *Bouras L.* Benaki Museum, Selections, I. — Athens, 1979. — Fig. 15; *The Glory of Byzantium*. — 1996. — P. 59, N 23.

²⁹ *Byzantine and Post-Byzantine Art*. — 1986. — N 193; *The Glory of Byzantium*. — 1996. — P. 58, N 22.

³⁰ *Buckton D.* Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture. — London, 1994. — P. 159—160, cat. N 175.

³¹ *The Glory of Byzantium*. — 1996. — P. 61—67, cat. № 24—27.

³² *Искусство Византии в собраниях СССР*. — М., 1977. — Т. 2. — С. 62—63, кат. № 25; С. 92, кат. № 568; ОАК за 1891. — СПб., 1893. — С. 6; *The Glory of Byzantium*. — 1996. — P. 62—63, cat. № 25.

³³ *Білоусова В.* Культові речі... — С. 75—76.

³⁴ *Петров Н.И.* Историко-топографические очерки Древнего Киева. — К., 1897. — С. 121—125.

³⁵ *Літопис Руський.* За Іпатським списком / Пер. Л. Махновець. — К., 1989. — С. 67 (991); *ПСРЛ*. — Т. 2. Іпатъевская летопись. — М., 1998. — Ст. 106, л. 45.

³⁶ *Насонов А.Н.* История русского летописания XI—начала XVIII века. — М., 1969. — С. 25.

Одержано 12.05.2004

Л.В. Пекарская, В.В. Павлова

ПРОЦЕССИОННЫЙ КРЕСТ ИЗ КИЕВСКОГО ДЕТИНЦА

Статья посвящена исследованию процессионного креста, найденного В. Хвойкой в братском погребении начала XIII в. возле Десятинной церкви в Киеве в 1908 г. Исчезнувший с его перекрестия серебряный медальон с изображением святого, который с 1920-х годов считался утраченным, был недавно найден в коллекции музея Дамбартон Оакс в Вашингтоне.

На основе анализа внешних типологических черт медальона и архивных документов доказана его принадлежность киевскому процессионному кресту и прослежен его путь в западную музейную коллекцию. Атрибутировано изображение святого на медальоне, которое принадлежит одному из наиболее почитаемых святых воинов Византии — Феодору Стратилату. Приведенные в статье данные и многочисленные аналогии дают основание считать, что процессионный крест, как и сохранившийся декоративный медальон с его перекрестия, — византийской работы конца X в. Приведена наиболее полная библиография предмета.

L.V. Pekars'ka, V.V. Pavlova

PROCESSIONAL CROSS FROM THE KYEVAN DYTNETS'

The article deals with a processional cross discovered in 1908 by V. Khvoyko in a communal grave dating from the beginning of the XIII century beside the Desiatynna Church in Kyiv. Its missing silver inter-sectional medallion depicting a saintly image, which was considered to be lost since the 1920's, was recently re-discovered among the collection at the Dumbarton Oaks Museum in Washington, D.C.

Analysis of the medallion's typological features reveals it to be an integral part of the Kyivan processional cross, and its route to a Western museum's collection has been traced via archival documents. The medallion's saintly image has been attributed to Theodore Stratelates, a highly respected and one of the most popular military saints in Byzantium. The data cited in the article and numerous analogies suggest considering the processional cross with its decorative plaque medallion to be of Byzantine make dating from the end of the X century. A complete bibliography on the subject matter is provided.